

علی محمد چهارمحالی*

هادی سرابی شوشتری**

علی رضا چهارمحالی***

فاطمه علیدادی****

این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی انجام گردیده و حاصل بررسی میدانی است و در کنار آن از برخی منابع کتابخانه‌ای برای روشن‌تر شدن موضوع بهره گرفته شده است.

کلیدواژه‌ها: شوشتر، کتیبه، مناره، امامزاده عبدالله، عباسقلی خان، رأفت شوشتری

بررسی کتیبه‌های بقعه امامزاده

عبدالله شوشتر

با محوریت سنگ‌نوشته‌های

مناره‌های عصر نادری

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۲/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۶/۱۲

چکیده

سنگ‌نوشته‌ها و کتیبه‌های تاریخی در برگزیده اطلاعات ارزشمندی هستند که بیانگر برخی وقایع و رویدادهای زمان خودند و می‌توانند بدون هیچ‌گونه واسطه‌ای پاره‌ای از اطلاعات عصر خود را به نسل‌های آینده منتقل نمایند. یکی از بناهای تاریخی شهرستان شوشتر بقعه امامزاده عبدالله است که تاریخ ساخت آن، با توجه به کتیبه‌ای که به خط کوفی در ورودی بقعه قرار گرفته، مربوط به سال ۶۲۹ هجری است. این اثر تاریخی به دلیل اهمیتش نزد مردم، همیشه مورد توجه حکام محلی قرار داشته است و این امر باعث شده تا برخی اخبار آن زمان و اسامی احکام حکومتی و غیره بر روی دیوارهای این بنا نصب گردد.

از مهم‌ترین سنگ‌نوشته‌های ارزشمند این بنا، ۹۷ قطعه کتیبه مربوط به زمان نادرشاه افشار و حکومت محلی عباسقلی خان است که اشعار این کتیبه‌ها سروده رأفت شوشتری از شاعران آن روزگارند که شرحی از مرمت‌ها و بازسازی دو منار بقعه امامزاده عبدالله را به دست می‌دهند. این سنگ‌نوشته‌های ارزشمند قرن‌هاست که به دلیل موقعیت قرارگیری آنها در میانه هر دو منار و در ارتفاعی دور از دسترس و نیز آسیب‌های فراوانی که طی گذر قرن‌ها بر آنها وارد شده از چشم پژوهشگران دور مانده‌اند.

پژوهش حاضر می‌کوشد تا ضمن بررسی برخی کتیبه‌های این بنا و نگاهی کارشناسانه به سنگ‌نوشته‌های عصر نادری و بازخوانی آنها خواننده را با برخی از زوایای پنهان تاریخ هنر و ادبیات این دوره شهر شوشتر آشنا سازد.

*. کارشناس حفاظت و مرمت و مدیر اداره میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری شهرستان شوشتر، ایران (نویسنده مسئول) alim4mahali@yahoo.com

** کارشناس ارشد ایران‌شناسی اداره میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری شهرستان شوشتر، ایران hadi.sarabi14@yahoo.com

*** کارشناس حفاظت و مرمت اداره میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری شهرستان شوشتر، ایران a_4mahali@yahoo.com

**** کارشناس دبیری زبان انگلیسی و دبیر آموزش و پرورش شهرستان شوشتر، ایران alidadif99@gmail.com

مقدمه

کتیبه‌های تاریخی میراثی مکتوب و یادگاری از گذشته‌ها و اعصار مختلف تاریخ‌اند که حاوی اطلاعاتی بسیار ارزشمندند و بخش‌هایی از تاریخ پنهان یک سرزمین را روایت می‌کنند.

بسیاری از اطلاعات موجود در این کتیبه‌ها در هیچ کتابی نوشته نشده‌اند و در حقیقت پیام‌هایی از گذشتگان‌اند برای نسل‌های آینده. بنابراین، به جرئت می‌توان گفت که دست اول‌ترین مطالب تاریخی و هنری یک سرزمین را می‌توان در دل کتیبه‌ها و فرامین آن جستجو نمود.

شوشتر شهری است با پیشینه‌ای به بلندای تاریخ شکوهمند ایران بزرگ که - از دیر باز تاکنون - کتیبه‌ها، سنگ‌نوشته‌ها و گِل‌نوشته‌های فراوانی مربوط به دوره‌های مختلف تاریخی را در خود نگهداری نموده است. کتیبه‌هایی از جنس چوب، خشت، سنگ، آجر و کاشی که هر کدام میراثی گرانبها از زندگی مردمان گذشته و احکام حکومتی پادشاهان وقت در کشور ایران و این شهر کهن‌اند.

در این میان بقعه امامزاده عبدالله شوشتر را باید موزه‌ای دانست که می‌توان موارد گفته‌شده در بالا را به فراوانی در آن مشاهده نمود.

پیشینه پژوهش

سنگ‌نوشته‌های دوران پادشاهی نادرشاه افشار و حکومت محلی عباسقلی خان از جمله پُر تعدادترین کتیبه‌های موجود در بقعه امامزاده عبدالله شوشترند که به خط نستعلیق نگارش و حجاری شده‌اند. درخصوص بقعه امامزاده عبدالله و کتیبه‌های آن، تاکنون پژوهشگران زیادی آثار

ارزشمندی را ارائه کرده‌اند که در مهم‌ترین این آثار، احمد اقتداری (۱۳۵۳)، در کتاب دیار شهریاران؛ و عبدالله قوچانی و مهناز رحیمی‌فر (۱۳۸۰)، در کتاب کتیبه‌های مسجد جامع و امامزاده عبدالله شوشتر، اشاره‌های مختصری به این کتیبه‌ها کرده‌اند. همچنین، علی سجادی (۱۳۹۸) در کتاب آرامگاه‌های جنوب غرب ایران به معرفی کلی آرامگاه‌های موجود در استان خوزستان پرداخته و امامزاده عبدالله را هم در کنار سایر امامزاده‌ها بررسی کرده و به موقعیت مکانی و توصیف ویژگی‌های معماری بنا و تاریخ ساخت آن اشاره کرده است.

پایان‌نامه‌ها و مقاله‌های پژوهشی زیادی هم به وسیله دانشجویان و علاقه‌مندان به هنر، تاریخ و معماری درباره این بنا و ویژگی‌های زیبایی‌شناسانه و معماری آن نوشته شده است. از آن جمله ابراهیم دلاوران (۱۳۹۵)، در پایان‌نامه خود با عنوان «مطالعه زیبایی‌شناسی کتیبه‌های اسلامی شوشتر از قرن سوم هجری تا اواخر دوره قاجار» به بررسی زیبایی‌شناسی و معنای معنوی بخش‌هایی از تزیینات و کتیبه‌ها پرداخته است. سحر صالحی، محمد خزائی و سیدابوتراب احمدپناه (۱۳۹۸) نیز در مقاله «تحلیل ساختار و ویژگی‌های بصری کتیبه‌های کوفی امامزاده عبدالله شوشتر» به بررسی و تحلیل کتیبه‌های کوفی مجموعه امامزاده عبدالله از جنبه‌های قواعد خط‌نویسی و کیفیات بصری در هنرهای تجسمی می‌پردازند.

اما تاکنون هیچ‌گونه بررسی علمی و مطالعاتی بر روی کتیبه‌های عصر نادری در این بنا صورت نگرفته است. شاید بتوان گفت که موقعیت قرارگیری و دور از دسترس بودن این سنگ‌نوشته‌ها، که در بخش میانی مناره‌ها قرار دارند، و فرسایش‌های شدید که طی چند قرن گذشته به این اسناد تاریخی آسیب زده‌اند، از مهم‌ترین عواملی هستند که باعث شد رغبتی از طرف پژوهشگران برای مراجعه به این نوشتار وجود داشته باشد.

از این رو می‌توان گفت که هیچ‌گونه پژوهشی بر روی این بخش از کتیبه‌ها وجود ندارد و این نوشتار، نخستین بار است که به بررسی سنگ‌نوشته‌های

مناره‌های دوران افشاریه در بقعه امامزاده عبدالله شوشتر پرداخته است.

روش پژوهش

در این پژوهش، به روش تحقیقی - توصیفی به بازخوانی بخشی از کتیبه‌های ارزشمند و با نگاهی ویژه به سنگ‌نوشته‌های هر دو گلدسته بقعه امامزاده عبدالله شوشتر پرداخته شده است. رویکرد پژوهش پیش رو به گونه‌ای است که داده‌های آن با مطالعات کتابخانه‌ای و نیز یافته‌های میدانی تدوین شده است. برای نیل به اهداف مد نظر، کلیه کتیبه‌های به‌جای‌مانده در بقعه امامزاده عبدالله در ابتدا جهت آشنایی خواننده با سیر تاریخی کتیبه‌های این بنا، بررسی شده و سپس با نگاهی ویژه سنگ‌نوشته‌های مناره‌های این بقعه، که مربوط به دوران افشاریه و موضوع اصلی این نوشتار است، مطالعه و واکاوی شده است.

بدین منظور، در مرحله نخست به بررسی تاریخی و توصیف کتیبه‌های مختلف این بنا پرداخته و در خلال این کار از منابع کتابخانه‌ای بهره‌گیری شد. در مراحل بعدی، به دلیل اینکه بسیاری از کتیبه‌های به‌جامانده و مرتبط با این پژوهش قبلاً مطالعه نشده‌اند بخش وسیعی از جمع‌آوری داده‌ها به صورت مستندنگاری‌های میدانی صورت پذیرفت. در بسیاری از موارد، خوانش متن کتیبه‌ها، به‌ویژه بخش‌های آسیب‌دیده، مستلزم حضور در محل و تهیه تصاویر مناسب بود که نتایج آن، خوانش این اسناد تاریخی با استفاده از تصاویر برداشت‌شده از این مکان بود که با تطبیق، تصحیح آنها انجام شد.

بقعه امامزاده عبدالله

بقعه امامزاده عبدالله در جنوب شهر شوشتر و در کنار حصار و دیوار قدیم شهر و بر فراز تپه‌ای تاریخی واقع شده است.

فصل هشتم تذکره شوشتر نسب امامزاده عبدالله را این‌گونه معرفی می‌کند:

از جمله مزارات قدیمه، بقعه امامزاده عبدالله است و نسب او بدین وجه است:

«عبدالله بن الحسن الذکهن بن الحسين الاصغر بن امام
زین العابدین علی بن الحسين علیه السلام و گویند که سر او
است که در شوشتر مدفون است و باقی اعضای او عضو
در بلاد متفرق گردید» (جزایری، ۱۳۸۴: ۲۷).

و نیز ابن بطوطه، جهانگرد اهل مراکش و متوفی به سال
۷۷۹ هـ.ق، که از شوشتر دیدن کرده بقعه امامزاده عبدالله
را این گونه توصیف می کند:

«در خارج شهر مزار متبرکی است که اهالی به زیارت آن می روند و
نذرهای زیاد به آنجا می برند. این مزار زاویه ای هم دارد که گروهی
از درویش در آن بسر می برند» (ابن بطوطه، ۱۳۷۰: ۲۳۷).

ب توجه به کتیبه های کوفی که در ورودی اتاق مدفن امامزاده
قرار دارند، سال ساخت و قسمت نخستین شکل گیری این
بنای تاریخی مربوط به آثار دوره المستنصر بالله، خلیفه
عباسی، است که در قرن هفتم هجری و به سال ۶۲۹ هـ.ق
ساخته شده است (قوچانی و رحیمی فر، ۱۳۸۳: ۷).

این بنا در حال حاضر مشتمل بر صحن، ایوان،
رواق، اتاق های متعدد، گنبدخانه و منار است که در
ساخت آنها از انواع تزیینات معماری و کتیبه های
سنگی، آجری و غیره استفاده شده است.

یکی از ویژگی های خاص و شاید بتوان گفت
منحصربه فرد در این بنا شیوه گنبدسازی آن است که
بهترین نمونه این سبک از گنبدسازی است و به صورت
پلکانی و اورچین ساخته شده است (پیرنیا، ۱۳۷۰: ۱۲۸).

از دیدگاه کارشناسانه درباره گنبدسازی این بنا
باید گفت که این گنبد به صورت دو پوش و با قاعده
کثیرالاضلاع و وجه های آن به صورت کوبی ساخته شده
است. پوشش در بخش بیرونی به صورت رُک و پلکانی و
پوشش داخلی به شکل عرقچین است (تصویر ۱).

بقعه امامزاده عبدالله در قدیم دارای مهمانخانه،
مدرس (مدرسه)، مطبخ، کتابخانه، منازل خدمه و طلبه،
باغچه، طویله و موقوفات مفصل بوده است که به مرور
زمان از میان رفته اند (اقتداری، ۱۳۵۳: ۷۰۰).

بنابر روایات بدن امامزاده عبدالله، در کوه های
منگشت و در نزدیکی روستای امامزاده عبدالله از توابع
شهرستان باغ ملک دفن شده و این مکان مدفن سر
ایشان است (جزایری، ۱۳۸۴: ۲۷).

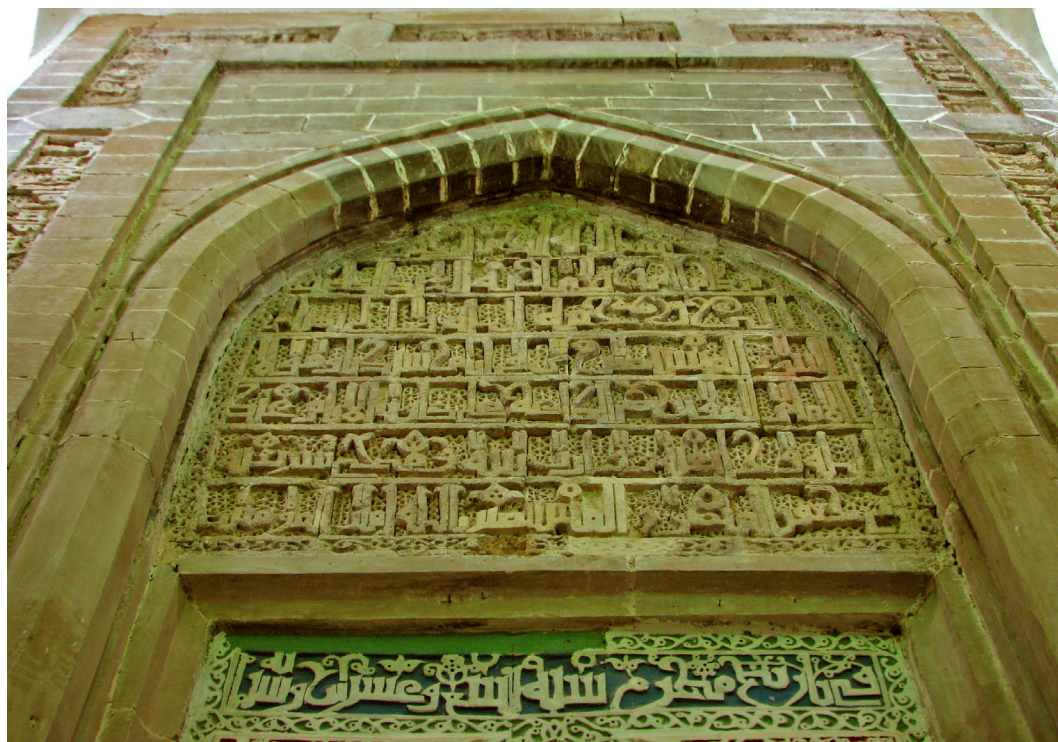
بقعه امامزاده عبدالله شوشتر در تاریخ ۱۳۲۱/۳/۲۰
به شماره ۳۶۴ در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده است.

کتیبه ها و لوح های سنگی موجود در بنا
تمامی کتیبه ها و سنگ نوشته های تاریخی با توجه به
موقعیت قرارگیری آنها در بناها و همچنین شرایط
سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زمان خود حاوی
اطلاعاتی ارزشمند و در پاره ای موارد بیانگر رویداد و
اتفاقی خاص اند. بسیاری از مطالب موجود بر روی
کتیبه ها در هیچ کتاب یا سندی آورده نشده و همین

تصویر ۱. دورنمایی از
بقعه امامزاده عبدالله
شوشتر

تصویر ۲. کتیبه‌هایی
به خط کوفی مربوط
به سال ۹۲۶هـ.ق

المستنصر بالله، خلیفه سی و ششم عباسی است که از ۶۲۳ تا ۶۴۰هـ.ق به عنوان خلیفه، عهده‌دار حکومت در برخی سرزمین‌های اسلامی بوده است (تصویر ۲).

در ضلع شرقی کتیبه توصیف شده اتاکی قرار دارد که مدفن یکی از بزرگان شوشتر به نام احمدبن مؤیدبن مسافر بوده که در بالای ورودی آن کتیبه‌ای به خط نسخ از جنس سنگ به تاریخ ۶۶۹هـ.ق قرار دارد. متن این سنگ‌نوشته شامل چهار سطر است: سطر اول و دوم آیه‌های ۳۴ و ۳۵ سوره انبیاء و سطرهای سوم و چهارم نام شخص مدفون در این مکان و سال دفن بدین صورت نوشته شده است:

«هذا قبر العبد الضعیف المحتاج الی رحمہ اللہ تعالیٰ احمدبن
المؤیدبن المسافر غفرالله له فی ذی القعدة من سنه تسع و ستین
و ستمایه»

با توجه به تاریخ وفات احمدبن مؤید، مشخص می‌شود که این بخش از بنا ۴۰ سال پس از ساخت اتاق مدفون امامزاده عبدالله و در کنار آن ساخته شده است. نکته قابل تأمل شیوه نگارش این دو کتیبه است که به فاصله ۴۰ سال از نگارش کتیبه آجری و به خط کوفی،

موضوع است که ارزشمندی این اسناد تاریخی را برای ما آشکار می‌نماید. محتوا و مضمون بسیاری از این کتیبه‌ها و سنگ‌نوشته‌ها شامل معرفی اصل و نسب صاحب بنا، آیات قرآن، ادعیه، زیارت‌نامه‌ها، فرامین حکومتی و همچنین بیان برخی رویدادها است.

از آنجا که بقعه امامزاده عبدالله از دیرباز تاکنون محل اجتماع مردم شهر و روستاهای اطراف برای برخی از رویدادهای مذهبی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی بوده، محلی مناسب برای اطلاع‌رسانی‌های حکام محلی و غیره نیز بوده است. از این رو، از زمان ساخت بنا تا دوران قاجار کتیبه‌هایی در گوشه‌گوشه این بنا قرار گرفته که هر یک بیانگر مطالبی ارزشمندند.

قدیمی‌ترین کتیبه‌های به کاررفته در بنا مربوط به سال ۶۲۹هـ.ق است که از جنس گچ و آجر ساخته شده و در بالای قسمت ورودی اتاق مدفون قرار گرفته‌اند. این کتیبه‌ها به خط کوفی به نگارش درآمده و در آن شخصی به نام بهنام المستنصری، حاکم وقت شوشتر، دستور ساخت این بنا را در زمان خلیفه عباسی، المستنصر بالله، داده است (قوجانی و رحیمی فر، ۱۳۸۳: ۶).

تصاویر ۳. نمایی از کتیبه اتاق مدفن احمد بن مؤید بن مسافر

از استاد محمد بن ملا محمد باقر قاری و خوشنویسان دیگر شوشتر در گذشته چندین کتیبه به خط ثلث، نسخ و نستعلیق بر روی کاشی و سنگ در این بقعه وجود داشته که اکثر این کتیبه‌ها در خلال بازسازی‌های صورت گرفته توسط هیئت امنای این بقعه از بین رفته است. یکی از این کتیبه‌ها زیارت‌نامه‌ای است بسیار زیبا مربوط به سال ۱۱۳۸ هـ.ق است که بر روی زمینه سفید و به رنگ لاجورد بر روی هشت قطعه کاشی به ابعاد ۳۰×۳۰ در بخش غربی رواق ورودی نصب بوده است. این کتیبه را در دهه ۷۰ ش به منظور تعمیرات و سفیدکاری دیوار از محل خود جدا کرده‌اند.

بر روی این کتیبه نام استادان کاشی‌ساز و همچنین خوشنویس آن این‌گونه نوشته شده است:

«عمل استاد محمد استاد امین ابن محمد تقی کاشی‌ساز کتبه العبد ابن ملا محمد باقر قاری، محمد» (تصویر ۵).

همچنین در بالای درب ورودی نام و نسب امامزاده بر روی زمینه‌ای لاجوردی بدین‌سان گچ‌بری شده است (تصویر ۶).

این کتیبه به خط نسخ و بر روی سنگ و در قالب و شیوه نگارشی متفاوت‌تر حجاری شده است (تصاویر ۳).

در بخش ایوان ورودی بنا نیز کتیبه‌هایی به خط ثلث و نسخ با حاشیه‌هایی از موتیف‌های گیاهی و نقوش هندسی به صورت گچ‌بری و همچنین حجاری بر روی سنگ کار شده است. گچ‌بری‌های انجام‌شده در این بخش تمامی به خط ثلث و بر روی زمینه‌هایی به رنگ‌های لاجورد و قهوه‌ای در چندین دانگ قلم به نگارش درآمده است. دو کتیبه از این گچ‌بری‌ها بخش‌هایی از آیه الکرسی، از آیه ۲۵۵ تا آیه ۲۵۶، را شامل می‌شوند که قرینه‌ای هم در سمت شرقی و غربی درب ورودی اصلی بقعه قرار دارند.

در انتهای کتیبه شرقی نام محمد باقر خوشنویس و در انتهای کتیبه غربی نیز سال ۱۲۳۰ هـ.ق به چشم می‌خورد. نام استادکاری که گچ‌بری این کتیبه‌ها را انجام داده نیز در انتهای کتیبه غربی به چشم می‌خورد که به دلیل پیچش‌ها و شلوغی کار خوانش نام این هنرمند امکان‌پذیر نیست (تصاویر ۴).

تصاویر ۴. کتیبه‌های گچ‌بری شده آیه الکرسی که در انتهای کتیبه اول نام محمدباقر و در انتهای دیگر کتیبه تاریخ نگارش کتیبه که سال ۱۲۳۰ هجری است و نام استادکار گچ‌بر آورده شده است.

تصویر ۵. کتیبه کاشی کاری زیارت‌نامه امامزاده عبدالله به خط ثلث مربوط به سال ۱۱۳۸ هجری

السلام عليك يا عبدالله بن الحسن بن الحسين بن علي بن
الحسين بن علي بن ابي طالب عليهم الصلوه و السلم و رحمه الله
و برکاته (فوجانی و رحیمی فر، ۱۳۸۳: ۱۰).

از دیگر کتیبه‌های ارزشمند در این بنا که می‌توان
به آنها اشاره نمود، مجموعه سنگ‌نوشته‌های موجود بر
روی دو مناره شرقی و غربی بقعه است. این کتیبه‌ها
مربوط به دوران افشاریه و حکومت عباسقلی خان،
از حاکمان نیکنام در شوشتر، است که با خط زیبای
نستعلیق نگارش و حجاری شده است (تصویر ۷).

درباره این سنگ‌نوشته‌ها بدون اغراق باید گفت
که جزو بااهمیت‌ترین کتیبه‌ها و اسناد تاریخی دوره
افشاریه‌اند. بر روی هر مناره ۵ ردیف سنگ‌نوشته قرار
دارد و تعداد سنگ‌نوشته‌های موجود بر روی هر ردیف
به شرح زیر است:

سنگ‌نوشته‌ها درست در وسط مناره‌ها جای دارند.
این سنگ‌نوشته‌ها در دو ابعاد و اندازه مختلف استفاده
شده‌اند: ۳۸×۱۵ سانتی‌متر و دیگر ۳۳×۱۵ سانتی‌متر.
یک قطعه کتیبه نیز به صورت مجزا در کنار مناره غربی قرار
گرفته که مرتبط با این مجموعه از سنگ‌نوشته‌هاست اما
ابعاد آن با کتیبه‌های دیگر متفاوت است. لازم به ذکر است
که تعداد این سنگ‌نوشته‌ها با احتساب این سنگ‌نوشته
مجزا ۹۷ قطعه می‌شود.

نکته حائز اهمیت درباره این کتیبه‌ها این است
که در جریان مرمت‌ها و الحاقاتی که در دوره‌های

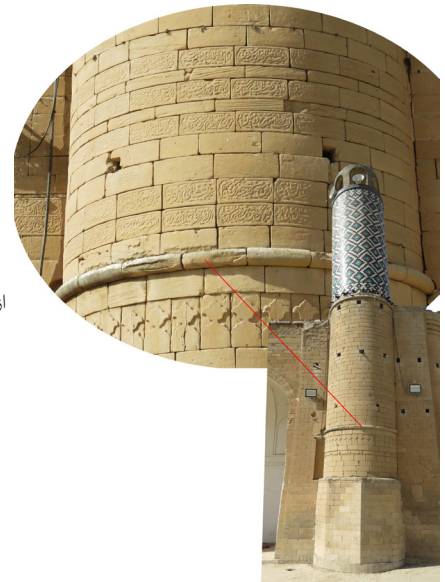
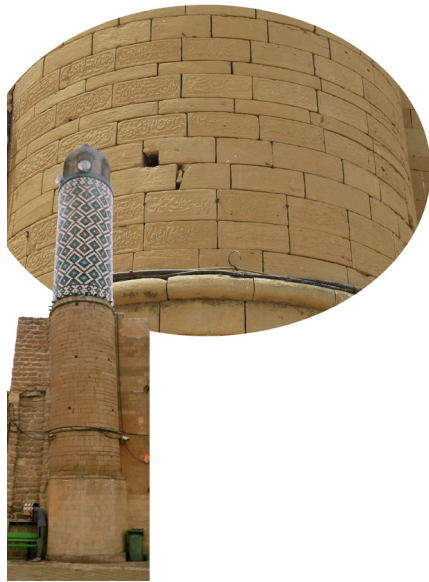
بعد به بنا اضافه شده بخش‌هایی از این کتیبه‌ها در دل
ساخت‌وسازها قرار گرفته و فقط قسمتی مختصر از
آن کتیبه‌ها قابل خواندن است. همچنین، برخی از این
سنگ‌نوشته‌های تاریخی بر روی هر دو مناره تکرار شده
که این امر به خوانش بعضی از این سنگ‌نوشته‌های
آسیب‌دیده و ناخوانا کمک می‌کند. با توجه به اهمیت
این کتیبه‌ها و به منظور باز نمودن برخی گره‌های تاریخی
و همچنین کمک به نتیجه‌گیری بهتر از این کتیبه‌ها لازم
است تا مطالبی درباره شرایط سیاسی و اجتماعی دوران
نادرشاه افشار و شخصیت عباسقلی خان و همچنین
سراینده این اشعار یعنی رأفت شوشتری - از شاعران آن
زمان - مطالبی به جهت آگاهی هرچه بهتر خوانندگان
این نوشتار ارائه گردد.

شرایط سیاسی و اجتماعی شوشتر در زمان نادرشاه افشار

پیش از به حکومت رسیدن نادرشاه افشار تا زمان
جانشینان او، شوشتر دستخوش اتفاقات و حوادث
مختلف گردید و در این دوران این شهر روی آرامی به
خود ننید. حوادثی نظیر فتنه‌گری محمدخان بلوچ،
حاکم وقت شوشتر، و ابوالفتح خان، مشاور او، که باعث
قتل عام مردم بی‌گناه این شهر توسط نادر و سربازان او
به سال ۱۱۴۶ هجری گردید و همچنین تبعید پانصد خانوار
از مردم شوشتر به خراسان و بسیاری حوادث دیگر در

تصویر ۶. کتیبه‌ای به خط ثلث و زمینه لاجورد که در آن نسب امامزاده عبدالله را مشخص می‌نماید

مناره شرقی	مناره غربی
از بالا به سمت پایین ۵ ردیف	از بالا به سمت پایین ۵ ردیف
۱۰ کتیبه	۱۰ کتیبه
ردیف اول	ردیف اول
۹ کتیبه	۹ کتیبه
ردیف دوم	ردیف دوم
۹ کتیبه	۹ کتیبه
ردیف سوم	ردیف سوم
۱۰ کتیبه	۱۰ کتیبه
ردیف چهارم	ردیف چهارم
۱۰ کتیبه	۱۰ کتیبه
ردیف پنجم	ردیف پنجم

تصویر ۷. موقعیت قرارگیری سنگ‌نوشته‌های عصر نادری بر روی هر دو منار

را حواس پریشان‌تر از اوراق خزانی و دماغ پراکنده‌تر از گل‌های زمستانی و همه را صورت از هیولی منفصل بود. در آن حالت بعد از تقرر سلطنت از آن پادشاه قهار به آن سید عالی‌مقدار اشاره رفت که خطبه‌ای در تهنیت جلوس خواند. خطبه‌ای که بی‌خوف و هراس در آن مجلس گردون مماس انشا نمود و به خواندن آن رنگ تشویش از خاطر همگان زدود» (شوشتری، ۱۳۶۳: ۱۱۲).

در کنار این پیشامدهای غم‌بار، برخی وقایع نیز باعث تحولاتی مناسب در عمران و آبادانی هر چه بهتر این شهر گردید نظیر مرمت بند میزان و روان نمودن آب نهر داریون در دشت میان آب پس از سال‌ها خرابی این بند و احیای کشاورزی آن منطقه که این کار با اختصاص مبلغ ۱۴۷۰ تومان از مالیات شهر کاشان و به امر نادرشاه اتفاق افتاد (جزایری، ۱۳۸۴: ۱۰۸).

معرفی عباسقلی خان

در این میان، یکی از حکام و شخصیت‌های منتصب از طرف نادر و جانشینان او، که از خود نام نیکویی به یادگار گذاشته است، عباسقلی بیگ بن مرتضی بیگ بن عباسقلی بیگ است. بیگ بن ایلدرم بیگ است.

عباسقلی بیگ سه دوره حاکمیت حکومت خوزستان و شوشتر را صاحب اختیار بود و چند دوره نیز

این دوره که شرح و تفصیل آن در حوصله این نوشتار نمی‌گنجد (جزایری، ۱۳۸۴: ۱۱۳-۱۱۵).

نادرشاه افشار در سال ۱۱۴۸ هجری در دشت مغان از تمامی بزرگان و ریش‌سفیدهای سرزمین‌های مختلف ایران دعوت نمود تا در مراسم تاج‌گذاری و تصدیق سلطنت او شرکت نمایند. از شوشتر و دزفول پنجاه و سه نفر در این مراسم شرکت نمودند. یکی از این شرکت‌کنندگان سید عبدالله جزایری نویسنده کتاب تذکره شوشتر بود که در آن مجلس پُر از خوف و ترس و در حضور همگان خطبه پادشاهی نادرشاه افشار را نوشته و قرائت نمود. میرعبدالطیف خان شوشتری در کتاب تحفة العالم می‌نویسد:

«در صحرای شورای مغان که فضایی نام‌آورد و حکام و عمال و کدخدایان و ریش‌سفیدان هر دیار از اطراف و اکناف ایران به جهت تصدیق سلطنت نادرشاه مجتمع و سفرای آروس و روم و غیرهما که به التماس صلح آمده، حاضر بودند و آن مجمعی بود مهیب که نادرشاه یک دو کس از مشاهیر را به بهانه‌ای به قتل آورد و چند کس را چشم‌کند و آنقدر از آلات سیاست جلوه‌گر نمود که مریخ خون‌آشام از هیبت آن در زیر بال نسر طایر پنهان گردید و سپهر برین از دهشت، شکم‌پر خویشتن دزدید. از بیم سطوتش مجلسیان

وکیل مالیه و امور مستوفی‌گری را در شهرهای شوشتر، دزفول و هویزه بر عهده داشته است.

دوره نخست حکومت عباسقلی بیگ به سال ۱۱۴۴ هـ.ق بود. در این سال از طرف نادرشاه افشار وکیل مالیات انتخاب گردید اما به دلیل برخی رخدادهای پیش آمده تمام اختیار این حدود به عباسقلی بیگ واگذار گردید (همان: ۱۱۱).

شرح این اتفاق را سید عبدالله جزایری نویسنده کتاب تذکره شوشتر این گونه شرح می‌دهد:

«و مؤمن بیگ قوللر آقاسی مرورانا بایب الایاله و عباسقلی بیگ بن مرتضی بیگ بن عباسقلی بیگ بن ایلدرم بیگ سابق الذکر را وکیل مالیات نمود و علیرضاییگ افشار خراسانی را با فوجی از سپاه به این حدود فرستاد و خود در اصفهان بود که مردم بختیاری احمدخان بن قاسم خان حاکم خود را مقتول نمودند لاجرم به بختیاری آمد و در منزل بنوار جمعی از ایشان را مقتول و تنمه را به کوچ خراسان مأمور نمود. و در کمال استعجال به دزفول آمده به محاصره بغداد برفت و علیرضاییگ و مؤمن بیگ را به آنجا طلبیده تمام اختیار شوشتر و دزفول بالاستقلال به عباسقلی خان بیگ مسلم شد» (همانجا).

دور دوم حکومت عباسقلی بیگ به مدت دو سال و از سال ۱۱۴۶ تا سال ۱۱۴۸ هـ.ق است. در این دوره عباسقلی بیگ مفتخر به لقب و خطاب خانی گردید و لقبش و نامش از عباسقلی بیگ به عباسقلی خان تغییر کرد. از جمله کارهای او در این دوران در کنار نظم و نسق امور ولایت، احداث نهر و قناتی است که از بالادست سبزه میدان قلعه سلاسل آگیری می‌کرده است. احداث این قنات در دوره حکومت عباسقلی خان آغاز گردید لیکن کار آن به اتمام نرسید. نویسنده تذکره شوشتر می‌نویسد:

«و عباسقلی بیگ در امر خود مستقل گردید و بعد از دو ماه رقم حکومت و خطاب خانی به اسم او صدور یافت و مدت دو سال در کمال استقلال گذرانید و در آن وقت نهری از کبوتر دره ابتدا نمود که بالادست پل منتهی به رودخانه شود بسیار عریض و عمیق که به قدر احتیاج آب بردارد و از بند میزان رفع احتیاج تواند شد و به اتمام نرسید» (همان: ۱۱۵).

سال‌ها بعد یکی از حکام خیرخواه و خردمند به نام حاج سیف‌الدین خان کار این قنات و نهر را به اتمام رساند. جزایری می‌نویسد:

«و حاج سیف‌الدین خان مردی ضابط هوشمند بود و جهت تمشیت امور مکرر به شوشتر رفت و آمد می‌نمود و نهر عباسقلی خان را به اتمام رسانید و آب جاری ساخت. سیلاب آن را خراب نمود و حکام بعد متوجه او نگردیدند» (همان: ۱۱۸).

بعد از مرگ نادرشاه افشار و در زمان پادشاهی علیقلی خان، برادرزاده او، معروف به عادلشاه، حکومت شوشتر برای سومین بار به عباسقلی خان رسید. این دوره حکومت او که از سال ۱۱۶۱ تا سال ۱۱۶۳ هـ.ق ادامه داشت بسیار پر تنش و با درگیری‌های زیادی همراه بوده است. از جمله کارهای انجام شده در این دوره توسط عباسقلی خان ساخت مسجد عباس خان در مجاورت بقعه برابن مالک و همچنین تعمیر دو مناره بقعه امامزاده عبدالله می‌باشد. نویسنده تذکره شوشتر می‌نویسد:

«و از آثار عباسقلی خان در این حکومت آخر منارهای امامزاده عبدالله و مسجد قریب به حمام خان است» (همان: ۱۲۳).

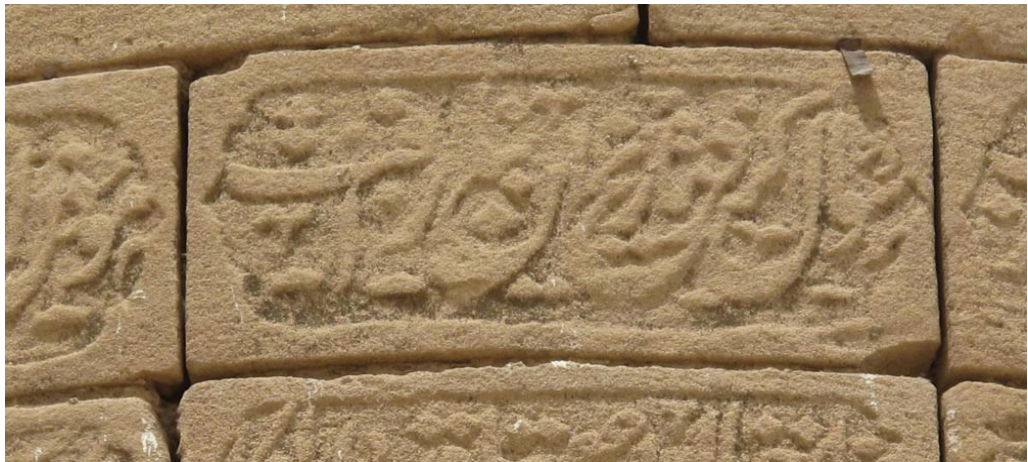
بر روی این دو منار شرحی از کار انجام شده به همراه پاره‌ای اطلاعات ارزشمند دیگر به نگارش درآمده است. این کتیبه‌ها دربرگیرنده اشعاری است از آقا قاسم متخلص به رأفت شوشتری، از شاعران عصر افشاریه، که در تمجید و ستایش عباسقلی خان و اقدام عمرانی او برای تعمیر و مرمت این دو منار سروده شده است (تصویر ۸).

نام این شاعر در کتاب‌های مختلفی از جمله تذکره شوشتر و الذریعه الی تصانیف شیعه به صورت اختصار آمده است.

از دیوان رأفت شوشتری جز قصیده‌ای که در تذکره شوشتر آمده است چیزی باقی نمانده و در گذر زمان از بین رفته است. قصیده نام برده در وصف قلیان است که در جواب سیدعبدالله جزایری، متخلص به فقیر، سروده شده است.

بدین‌سان با توجه به از بین رفتن دیوان اشعار رأفت شوشتری، این سروده‌ها می‌توانند کمک شایانی به شناسایی هر چه بهتر این شاعر بنمایند. رأفت شوشتری

تصویر ۸.
سنگ‌نوشته‌ای از
اشعار به کاررفته بر
روی مناره غربی که
نام رأفت شوشتری،
سراینده این اشعار
را این‌گونه مشخص
می‌نماید:
«سوال کرد ز تاریخ
این بنا رأفت»

تصویر ۹.
سنگ‌نوشته‌ای در کنار
مناره غربی که به ساخت
این دو منار به سعی
نادعلی نامی
به امر عباسقلی خان
اشاره می‌کند

در این کتیبه آمده، همان ملا نادعلی بن استاد تقی شالباف
باشد که بنا بر گفته نویسنده تذکره شوشتر در جمیع مکارم
با یاران خود مشارک و مساهم بوده است (تصویر ۹).

جنس سنگ کتیبه‌های امامزاده عبدالله شوشتر
از دیرباز کتیبه و کتیبه‌نویسی در شوشتر بر روی
سنگ‌های ماسه‌ای از معادن اطراف شوشتر صورت
می‌گرفته است. این امر به دلیل وجود معادن سنگ
ماسه‌ای فراوانی است که در شوشتر و مناطق اطراف
آن وجود دارد. سنگ‌های ماسه‌ای در این شهرستان
از نظر فشردگی، تراکم و آژند سنگ در شکل‌ها و
حالت‌های مختلفی وجود دارد. مرغوب‌ترین سنگ،
سنگ ماسه‌ای با تراکم و آژند سنگ ریزدانه است. این
سنگ بسیار مناسب برای حجاری و کتیبه‌نویسی است
و ماندگاری آن نیز بسیار مناسب و دوام آن زیاد است.

در جنگی که به سال ۱۱۷۳ میان کریم خان زند و
علیمردان خان بختیاری در حوالی کرمانشاه روی داد
کشته شد (همان: ۱۸۳).

نکته مهم دیگر این است که نام شخص معمار یا
مباشری که متولی تعمیر و ساخت این دو منار بوده بر
روی کتیبه‌ای مجزا در مجاورت مناره غربی آمده است.
متن کتیبه مورد نظر بدین صورت است:
ز سعی نادعلی شد تمام این دو منار

به امر خان معلی مکان چو شد سرکار
نویسنده تذکره شوشتر نیز در پایان فصل ۳۴
کتاب خود، که به معرفی اخوان صفائی که به ملازمت
آنان پرداخته، می‌نویسد:

«ملا نادعلی بن استاد تقی شالباف در جمیع مکارم با یاران
سابق‌الذکر مشارک و مساهم است» (همان: ۱۶۸).

از این رو، دور از انتظار نیست که نام نادعلی، که

آسیب‌های فرسایشی شدیدتری شده‌اند به طوری که برخی از این نوشته دیگر قابل خواندن نیست.

در کنار شرایط بد آب‌وهوایی و ضعف و استحکام سنگ‌ها، لانه‌سازی پرندگان، به‌ویژه کبوترها، در لابه‌لای سنگ‌ها و ریختن فضله آنها بر روی سنگ‌ها و کتیبه‌های مورد نظر، ضمن ایجاد منظری ناخوشایند باعث به وجود آمدن انواع آسیب‌های رسوبی و بیولوژیکی گردیده است. انواع مداخلات انسانی نیز بسیار مشهود است. در یکی از دوره‌های زندیه یا قاجاری رانشی در دو جبهه شرقی و غربی ایوان‌ها و رواق ورودی بقعه امامزاده عبدالله رخ داده است که برای پایداری و کنترل این رانش اقدام به ساخت پشت‌بند در مجاورت مناره غربی و همچنین ساخت یک اتاق در کنار مناره شرقی شده است. این کار نیروی رانشی را مهار نموده اما حدود دو کتیبه از هر یک از مناره‌ها را در دل کارهای این دوره پنهان نموده است به طوری که برخی از این نوشته‌ها دیگر قابل خواندن نیستند.

در سال‌های اخیر نیز عبور کابل‌های تأسیسات برقی از روی کتیبه‌ها نیز منظر این آثار را مخدوش کرده است (تصویر ۱۱).

هر چند بر اثر جنس ضعیف سنگ ماسه‌ای شوشتر و همچنین فرسایش‌های شدید، خوانش بسیاری از کتیبه‌ها به سختی انجام می‌شود و نیز امکان خوانش برخی از آنها وجود ندارد اما می‌توان شیوه و روش کار

تصویر ۱۰. به کار بردن سنگ نامرغوب و فرسایش شدید آن

بعد از آن سنگ ماسه‌ای با تراکم و آژند سنگ متوسط و سپس درشت‌دانه است که آسیب‌پذیری دو مورد آخر بسیار زیاد است و بر اثر رطوبت‌های صعودی و نزولی و دیگر شرایط بد آب‌وهوایی بسیار آسیب‌پذیر و فاقد دوام مناسب‌اند. اکثر آسیب‌های شدید در دیوارهای سنگی در شوشتر از ناحیه استفاده از این نوع سنگ است. پیشینیان این نوع سنگ نامرغوب را معمولاً در پشت کار دیوارها استفاده می‌کرده‌اند (تصویر ۱۰).

آسیب‌های وارده بر کتیبه‌های سنگی

تمامی کتیبه‌های سنگی موجود در این بنا نیز از سنگ ماسه‌ای است که با تراکم‌های مختلف حجاری و کتیبه‌نویسی شده‌اند.

با توجه به قرارگیری این سنگ‌نوشته‌ها در هوای آزاد و نبود شرایط مناسب حفاظتی طی سال‌ها و قرن‌های گذشته بسیاری از سنگ‌نوشته‌ها، که از تراکم و میزان سیمان سنگ کمتری برخوردارند، دچار

تصاویر ۱۱. آسیب‌های شاخص در سنگ‌نوشته‌ها

تصویر راست: فرسایش شدید سنگ ناشی از هوازگی و ضعف در مصالح به‌کاررفته
تصویر وسط: پنهان شدن قسمتی از کتیبه در دل ساخت‌وسازها و نیز عبور کابل برق به صورت نادرست
تصویر چپ: لانه‌سازی کبوتران و آلوده شدن سنگ‌ها توسط فضله این پرندگان

تصویر ۱۲. در متن بالا کاتب جهت ایجاد ترکیبی مناسب از نقطه‌گذاری اضافی و علائم پرکننده استفاده کرده است

خوشنویس و چیرگی او بر قوانین کتیبه‌نگاری را از همین کتیبه‌های به‌جامانده دریافت.

نکتهٔ حائز اهمیت در کتیبه‌های مورد نظر این است که به دلیل عرض کم و محدودیت قالب کار، خوشنویس ملزم به تغییر نسبی شیب و خط کرسی مورد نظر شده و بر این اساس ارتفاع مصرع‌ها را در قالب موجود و براساس اندازهٔ آن تغییر داده و به شکل چشمگیری در برخی از کلمات شاهد کم شدن شیب خط در ترکیب اشعار هستیم و گاهی حتی به خاطر جای‌گذاری کلمه در قالب مورد نظر آن را کوتاه نوشته است به طوری که سرکش حروفی مثل «ک» کوتاه شده است و در جاهای دیگر اندازه برخی کلمات به دلیل ایجاد یک ترکیب مناسب و موزون افزایش یافته است.

کاتب در برخی کتیبه‌ها برای پُر کردن ترکیب و ایجاد هماهنگی یکسان در فضای کتیبه از علائم تزئینی و همچنین نقطه‌گذاری اضافی استفاده نموده است که این موضوع در کار خوشنویسان پیشین به وفور به چشم می‌خورد. همچنین، در جایی دیگر سرکش «ک» را با کشیدهٔ «س» یکی نموده تا ترکیب کتیبه به توازن و یکپارچگی لازم دست یابد. به طور کلی، کاتب تلاش نموده از فضای اندکی که در اختیار داشته بیشترین استفاده را در ایجاد ترکیبی زیبا و کم‌نقص ببرد (تصویر ۱۲).

علی‌رغم تلاش بسیار نام خوشنویس و نام حجار این کتیبه‌ها مشخص نگردید لیکن آن‌گونه که روشن است هم خوشنویس و هم حجار بر کار خود تسلط کامل داشته و در کمال استادی این آثار ارزشمند را خلق

نموده‌اند.

اگر بخواهیم به صورت اختصار دربارهٔ قلم این خوشنویس و سپس هنر حجار این کتیبه سخن به میان آوریم می‌توان گفت که کاتب در نگارش این خطوط حق مطلب را به زیبایی ادا کرده است به طوری که کشیده‌ها و دوائر چنان در قالب ترکیب‌بندی قرار گرفته که این ترکیب، برخی نواقص جزئی این نوشتار را تحت‌الشعاع خود قرار داده است. کار هنرمند حجار این کتیبه‌ها نیز از ظرافت خاصی برخوردار است. چیرگی هنرمند حجار را می‌توان در میزان تراش سنگ‌ها و نیز چگونگی حرکت ابزار کارش را در گوشه‌گوشه این کتیبه‌ها به طور آشکار مشاهده نمود.

خاطر خوانندگان این نوشتار را به این نکته معطوف می‌دارد که هدف از ارائهٔ این تحقیق، بررسی شیوه و سبک و سیاق و سباق و ارزش‌های خط نگارنده این کتیبه‌های تاریخی نیست بلکه هدف خوانش اشعار مکتوب بر این دو منارهٔ مورد نظر بوده است تا پیش از آنکه دست روزگار این آثار را به خطر اندازد در برگی از تاریخ این مرزوبوم ثبت و ماندگار شوند.

جهت صحیح خوانش

همان‌گونه که در مطالب بالا بیان گردید هر مناره از ۵ ردیف عمودی تشکیل شده است. هر ردیف عمودی نیز از ۱۰ و ۹ قطعه کتیبه به صورت افقی تشکیل شده است. برابر بررسی‌های صورت‌گرفته، خوانش متن اشعار کتیبه‌های هر دو منار به صورت افقی صورت می‌گیرد. با توجه به وجود تنها رقم مبارک «بسم الله الرحمن

مناره غربی

مناره شرقی

تصاویر ۱۳. دو کتیبه با یک متن مشترک که در هر دو منار شرقی و غربی به کار رفته است

اهمیت بیشتری هستند در هر دو منار تکرار شده‌اند برای نمونه بیت

«بعهدنادر ایران زمین که مشهور است

بتاج بخش شهنشاه معدلت آیین»
که در اینجا به دلیل اهمیت نام نادرشاه و ساخت این مناره‌ها در این دوران تاریخی این بیت در دو منار تکرار شده است (تصویر ۱۳).

با توجه به آسیب‌های وارده به این نوشتار تاریخی، بر اثر فرسایش‌های شدید و همچنین پنهان شدن برخی کتیبه‌ها در ساخت و سازهای پس از دوران افشاریه، این استفاده تکراری از کتیبه‌ها به خوانندگان این فرصت را می‌دهد تا بخش‌های آسیب‌دیده و پنهان‌شده در دیوار مجاور را بازخوانی نمایند.

به دلیل فرسایش‌های شدید که طی چند قرن گذشته آسیب‌هایی را به این کتیبه‌ها وارد کرده است خوانش برخی از این سنگ‌نوشته‌ها و اشعار رأفت شوشتری امکان‌پذیر نیست و علی‌رغم تلاش زیاد موفق به خواندن بخش‌های آسیب‌دیده نشدیم.

قرار دادن نقطه‌های زیاد، با هدف پُر کردن ترکیب کتیبه نیز ما را با خطا و چالش مواجه می‌کرد. از این رو ممکن است به دلیل آسیب‌های وارده و ترکیب سنگین

الرحیم» که در سر آغاز ردیف نخست از بالا در مناره شرقی آورده شده است کاملاً روشن می‌شود که شروع متن اشعار از سمت منار شرقی است و مابقی متن اشعار در مناره غربی نگاشته شده است.

لازم به ذکر است که در مواردی مشاهده شده است که دو قطعه از سنگ‌نوشته‌ها به جای اینکه در امتداد هم قرار بگیرند، در زیر هم قرار گرفته‌اند و این موضوع را می‌توان از پشت سر هم قرار گرفتن دو مصرع به جای روبه‌روی هم قرار گرفتن آنها متوجه شد. بی‌شک این موضوع اشتباهی است که از طرف معمار و یا بنای این مناره‌ها هنگام کار و چینش سنگ‌نوشته‌ها صورت گرفته است.

تکرار برخی اشعار در کتیبه‌ها

در بررسی‌های صورت‌گرفته، حین خوانش مشخص شد که برخی از اشعار در هر دو منار تکرار شده است. شاید این موضوع برای ایجاد نظم در تعداد کتیبه‌های به‌کاررفته در هر دو منار باشد، یعنی با توجه به اینکه در مناره شرقی ۴۸ قطعه سنگ‌نوشته وجود دارد به همان تعداد سنگ‌نوشته نیز در مناره غربی استفاده شده است. همچنین، به نظر می‌رسد برخی بیت‌هایی که دارای

و نیز کمبود امکانات فنی لازم برای مستندنگاری هرچه بهتر این سنگ‌نوشته‌های تاریخی، اشتباهاتی در خوانش این اشعار صورت گرفته باشد که از همه سروران ارجمند بوزش خواسته و بنا بر گفتار جناب سعدی بزرگوار غرض نقشی است کز ما بازماند

که هستی را نمی‌بینم بقای
مگر صاحب‌دلی روزی به رحمت
کند در حق مسکینان دعایی

متن اشعار رأفت شوشتری در کتیبه‌ها

چنان‌که پیش‌تر گفته شد، ترتیب اشعار به شکل افقی از مناره شرقی آغاز می‌شود و به مناره غربی امتداد می‌یابد. شعرها مطابق معمول کتیبه‌نویسی با نام خدا و مدحت رسول و اولادش آغاز می‌شود و پس از آن به موضوع تاریخ مرمت آنها در دوره نادر، به همت عباسقلی‌خان، حاکم وقت شوشتر، می‌پردازد. نام معمار منارها و سراینده اشعار در میان کتیبه‌ها آمده است. بخشی از اشعار به توصیف منارها و ویژگی آنها نظیر بلندی و زیبایی آنها می‌پردازد.

به نظر می‌رسد که اشعار کتیبه‌ها از دو قصیده متفاوت با موضوع واحدی گزینش شده است. افتادگی برخی اشعار و پنهان شدنشان در دل دیوار امکان تشخیص دقیق قالب شعرها را میسر نمی‌سازد، به‌ویژه در خط چهارم مناره شرقی و غربی، اشعار از نظر قافیه نابسامان‌اند و از قوالب شعری شناخته‌شده خارج می‌شوند. همچنین، در خط پنجم هر دو مناره، قافیه اشعار با اشعار پیش از خود متفاوت است و همه مصرع‌ها مسمط‌وار قافیه «ه» گرفته‌اند و در همین خط در مناره غربی بیت پایانی افتادگی دارد. وزن همه شعرها «مجتث مثنی‌مخبون محذوف»، یعنی «مفاعلهن فاعلاتن مفاعلهن فاعلهن» است که پُرکاربردترین وزن شعر فارسی است و در کتیبه‌های مساجد دوره تیموری به بعد از این وزن به وفور استفاده شده است، برای نمونه می‌توان به قصیده مشهور سعدی با مطلع

خوش است عمر، دریغ‌اکه جاودانی نیست

پس اعتماد بر این پنج روز فانی نیست
و بیت معروف حافظ

بدین رواق زَرَجَدِ نوشته‌اند به زر
که جز نکویی اهل کرم نخواهد ماند
در مسجد شاه مشهد اشاره کرد (الهی‌زاده و دیگران، ۱۳۹۳).

نکته مهم در اشعار کتیبه‌ها این است که شاعر بیش از آنکه به ساختن مناره اشاره کند به تجدید بنا، تعمیر و مرمت آنها اشاره دارد. نظیر این بیت‌ها که بر روی مناره شرقی به ترتیب در ردیف‌های دوم، سوم و پنجم قرار گرفته‌اند:

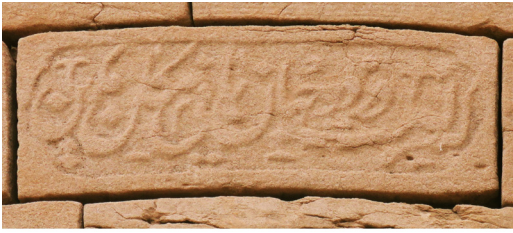
کمال سعی به تجدید کرد تعمیرش

چنانکه ساخت ز نوروضه بهشت برین
یکی تعمیر و دیگر بدون تعمیر سفت
بمشقت و مدد عقل این دو دریمین
در آن رواق گرفتست تا قرار آن شاه

چه بهر رونق تعمیر اندر این درگاه
عین متن اشعار رأفت در مناره‌های شرقی و غربی بقعه امامزاده عبدالله شوشتر به شرح زیر است:

مناره شرقی ردیف اول

بسم الله الرحمن الرحيم
بنام خالق اوج سما و سطح زمین
که اوست در دوجهان بانی مکان مکین
درود و رحمت او بر رسول و اولادش
که بود و هست از ایشان عماردین مبین
پس از ادای سپاس و سلام عام بخاص
کند نگارش مقصود خانه زرین
بعهد نادر ایران زمین که مشهور است
بتاج‌بخش شهنشاه معدلت آیین
ز یمن همت عباس‌خان والا شأن
بلند شد دو منار مزار سرور دین
(پنهان در دیوار است) (تصاویر ۱۴).

که اوست در هر دو جهان بانی مکان مکین

بنام خالق اوج سما و سطح زمین

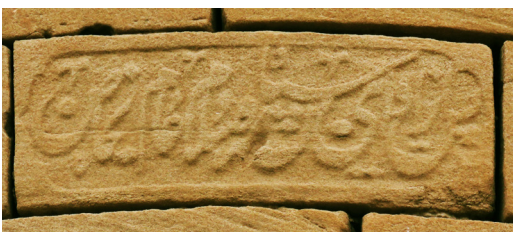
که بود و هست از ایشان عمار دین رسول

درد و رحمت او بر رسول و اولادش

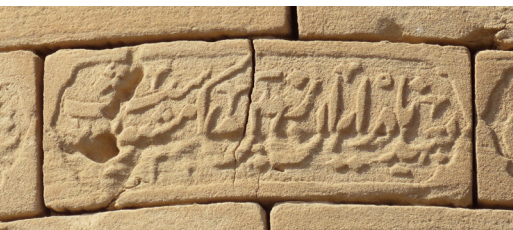
کند نگارش مقصود بخامه زرین

پس از ادای سپاس و سلام عام بخاص

بتاج بخش شهنشاه معدلت آیین

بعهد نادر ایران زمین که مشهور است

زمین همت

تصاویر ۱۴. سنگ‌نوشته‌های سطر نخست که در انتهای این سطر یک مصراع از بیت آخر به صورت کامل و نیمی از ابتدای مصراع اول در دل دیوار مجاور منار قرار گرفته است. سنگ‌نوشته کج شده مصراع تکرار شده در منار غربی می‌باشد.

شرقی - خط دوم

به کار غیرت او چشم عقل حیران است

که فرش رابه سماداد و عرش رابه زمین

کمال سعی به تجدید کرد تعمیرش

چنانکه ساخت ز نور و روضه بهشت برین

بود ز آب دو میزاب بام گلغلامش

روان بگلشن جنت جداول رنگین

دو شمع انجمن آرای بزم محترمش

نهاد در لگن مهرماه، روح امین

دو سرو خر.....

.....

(پنهان در دیوار است)

شرقی - خط سوم

.....

.....

ز آن یکی ستون بکشید

ز نام آن دو منار بزرگوار کزین

گشود غنچه تاریخشان نسیم خیال

چو عندلیب خوش الحان بنغمه نمکین

یکی تعمیر و دیگر بدون تعمیر سفت

بمشقت و مدد عقل این دو دریمین

چو یافت مصرع اول بدون قلب و صفا

گرفت نور جلا مهر مصرع دومین

(پنهان در دیوار است)

شرقی - خط چهارم

(پنهان در دیوار است) اوج سعادت اقبال

محیط جود و کرم خان محترم عباس

کف سحاب مثالش چه ابر بنشانی

به پیش کوه گران و قارش از.....

هزار خاتم و صد فضل بر مک و قانون

ز مدحتش بود این بس که از ره اخلاص

امام زاده جنت مکان عرش مکین

به پیش قصر رفیع جلال او افلاک

به عرش سوده سر از افتخار کرسی آن

همیشه همت والای خان بود مصروف

شرقی - خط پنجم

(پنهان در دیوار است) سپهر بود درخشان ماه

سمی عمّ پسندیده رسول الله

بود همیشه در افشان جمله خلق الله

سبک بود بر اندیشه کوه چون پرگاه

بدست بخشش او میکنند جمله نگاه

بود مرید در شاهزاده عبدالله

فلک سریر جنان روضه معالجاه

چو زینه پایه نه پایه ایست بر درگاه

در آن رواق گرفتست تا قرار آن شاه

چه بهر رونق تعمیر اندر این درگاه

غربی - خط اول

پس از ادای سپاس و سلام عام بخاص

کند نگارش مقصود خانه زرین

بعهد نادر ایران زمین که مشهور است

بتاج بخش شهنشاه معدلت آیین

ز یمن همت عباس خان والاشان

بلند شد دو منار مزار سرور دین

امام زاده سیما عبدالله

در آسمان سیادت شعاع مهر مبین

پس از فراغ ضریحش بدین خیال افتاد

نمود بار دگر زین عمل تزیین

نصر من الله و فتح قریب

غربی - خط دوم

دو شمع انجمن آرای بزم محترمش

نهاد در لگن مهر و ماه روح امین

دو شمع انجمن آرای بزم محترمش

روان بگلشن جنت جداول رنگین

بود ز آب دو میزاب بام گلغلامش

چنانکه ساخت ز نور و ضه بهشت برین
 کمال سعی به تجدید کرد تعمیرش
 که فرش راهه سماداد و عرش راهه زمین
 به کار غیرت او چشم عقل حیران است

غربی - خط سوم

گشود غنچه تاریخشان نسیم خیال
 چو عندلیب خوش الحان بنغمه نمکین
 یکی تعمیر دیگر بدون تعمیر سفت
 بمشقت و مدد عقل این دو در یمین
 چویافت مصرع اول بدون قلب و صفا
 گرفت نور جلا مهر مصرع دومین
 بخاص و عام دو عالم شروع و اتمامش
 به نظم کرد نظامی چنان و گفت همین
 دو گوشواره مهرش ازو نمود بر دل
 برای گوشه ایوان نمی شود چنین

غربی - خط چهارم

به پیش قصر رفیع جلال او افلاک
 بعرش سوده سر از افتخار کرسی آن
 همیشه همت والای خان بود مصروف
 کنون نمود در این آستان بنا دو منار
 از آن شد دست بگلدسته هر یکی موسوم

بلند گشت بر آن مرغ تیزبال خیال
 خروس عرش چو یکی از مؤذنان آنجا
 بگوش خلق رساند صدای بانگ اذان
 سوال کرد ز تاریخ این بنا رأفت
 مؤذن از پس تکبیر برکشید صدا

غربی - خط پنجم

(پنهان در دیوار است) فلک سریر چنان روضه معلا
 چو زینه پایه نه پایه ایست بر درگاه
 در آن رواق گرفتست تا قرار آن شاه
 چه بهر رونق تعمیر اندرین درگاه
 به پیش رفعتشان آسمان بود کوتاه
 که همچو گل زندش چرخ بر سر از دلخواه
 اگر کند طیران باز ماند اندر راه
 که وقت شرب و در بامداد پیشین گاه
 که رو به دین حق آرند مردم گمراه
 پس از خیال بسی عقل قد بداد آنگاه
 دو کرف اشهد ان لا اله الا الله
 ز سعی ناد علی شد تمام این دو منار
 به امر خان معلی مکان چو شد سرکار

(تصاویر ۱۵)

چو زینه پایه نه پایه ایست بر درگاه

فلک سریر چنان روضه معلا جاه

چه بهر رونق تعمیر اندرین درگاه

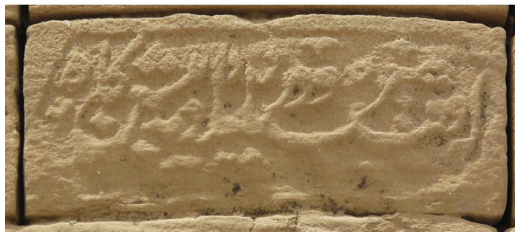
در آن رواق گرفتست تا قرار آن شاه

که همچو گل زندش چرخ بر سر از دلخواه

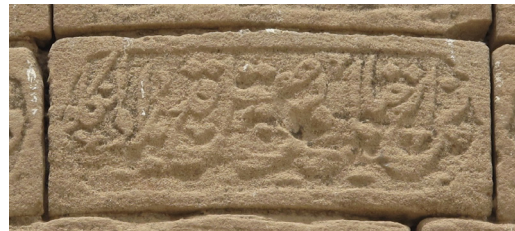
به پیش رفتشان آسمان بود کوتاه

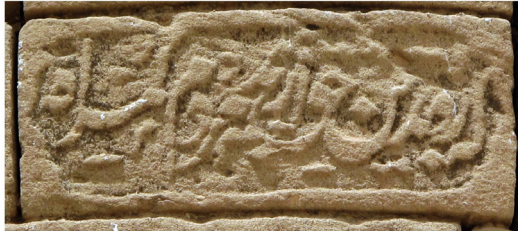
که وقت شرب و در بامداد پیشین گاه

اگر کند طیران بازماند اندر راه

پس از خیال بسی عقل قد بداد آنگاه

که رو بدین حق آرند مردم گمراه

دو کرف اشهد ان لا اله الا الله

ز سعی نادعلی شد تمام این دو منار
به امر خان معلی مکان چو شد سرکار

تصاویر ۱۵. سنگ نوشته‌های سطر پایانی و کتیبه جانبی منار غربی

می‌توانند به معرفی هرچه بهتر این شاعر و هنر حجاری این دوران کمک شایانی بنمایند.

به طور کلی، هدف نویسندگان این نوشتار آگاهی‌سازی و تلاش برای بالا بردن اطلاعات مردم و مسئولین نسبت به اهمیت‌ها و ارزش‌های این اسناد تاریخی است تا ضمن معرفی و شناساندن آنها با ایجاد شرایط حفاظتی مناسب و برطرف کردن کلیه عوامل آسیب‌رسان قدمی هرچند کوچک در مسیر صیانت هر چه بهتر از این اسناد مکتوب برداشته شود.

پی‌نوشت

۱. فرایندی که در آن دانه‌های مجزای کانی به وسیلهٔ مواد معدنی به یکدیگر متصل می‌شوند را آزند سنگ و معادل انگلیسی آن را cementation می‌گویند

کتاب‌نامه

اقتداری، احمد (۱۳۵۳). دیار شهریاران (ج ۱). تهران: انتشارات انجمن آثار ملی.

الهی‌زاده، محمدحسن؛ محمددوست لشکامی، کبری؛ نجف‌زاده، علی (۱۳۹۳). بررسی محتوایی کتیبه‌های مساجد خراسان در عهد تیموری. فصلنامه خراسان بزرگ، س ۵ (۱۷)، ۹۹-۱۱۸.

نتیجه‌گیری

با توجه به بررسی‌های صورت‌گرفته تا کمتر از ۵۰ سال گذشته در گوشه‌گوشهٔ بقعهٔ امامزاده عبدالله شوشتر انواع تزیینات مختلف به‌ویژه کتیبه‌ها، نقاشی‌ها و گچ‌بری‌های مختلف وجود داشته است که در حال حاضر بسیاری از آنها در جریان مرمت‌های غیر اصولی و ساماندهی این مکان از بین رفته‌اند. در این میان سنگ‌نوشته‌های دوران افشاریه جزو ناشناخته‌ترین بخش‌های این تزیینات به حساب می‌آیند. این سنگ‌نوشته‌ها دربرگیرندهٔ اطلاعاتی ارزشمند از تاریخ فرهنگ، هنر و ادبیات این سرزمین‌اند و در این نوشتار تلاش شده است تا گوشه‌ای از داشته‌های ارزشمند این دوره از تاریخ شوشتر به خوانندگان معرفی شود.

بقعهٔ امامزاده عبدالله را می‌توان موزه‌ای از خطوط اسلامی نیز به شمار آورد چراکه در هر برهه‌ای از تاریخ، در آن از یک شیوه نگارش و ثبت وقایع استفاده شده است. یکی از مهم‌ترین دستاوردهای این پژوهش شناسایی بخشی از اشعار به‌جامانده از شاعری گنم‌به نام رأفت شوشتری است که شرایط نامناسب سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن روزگار، چیزی از دیوان اشعار این شاعر باقی نگذاشته است. این سنگ‌نوشته‌ها

- بهمنش، عبدالله (۱۳۹۱). دانشوران شوشتر (چ ۱). اهواز: نشر معتبر.
- جزایری، سیدعبدالله (۱۳۸۴). تذکره شوشتر (چ ۱). اهواز: نشر معتبر.
- دلاوران، ابراهیم (۱۳۹۵). مطالعه زیبایی‌شناسی کتیبه‌های اسلامی شوشتر از قرن سوم هجری تا اواخر دوره قاجار. پایان‌نامه کارشناسی ارشد صنایع دستی. دانشگاه سوره.
- سجادی، علی (۱۳۹۸). آرامگاه‌های جنوب غرب ایران خوزستان و مناطق همجوار (چ ۱). تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.
- شوشتری، میر عبدالطیف‌خان (۱۳۶۳). تحفه‌العالم و ذیل‌التحفه (چ ۱). به اهتمام صمد موحد. تهران: کتابخانه طهوری.
- صالحی، سحر؛ خزائی، محمد؛ احمدپناه، ابوتراب (۱۳۹۹). تحلیل ساختار و ویژگی‌های بصری کتیبه‌های کوفی امامزاده عبدالله شوشتر. جلوه هنر، س ۱۲ (۴)، ۷۴-۸۵.
- فضایلی، حبیب‌الله (۱۳۵۶). تعلیم خط (چ ۱). تهران: انتشارات سروش.
- قوچانی، عبدالله؛ رحیمی‌فر، مهناز (۱۳۸۲). کتیبه‌های مسجد جامع و امامزاده عبدالله شوشتر (چ ۱). تهران: انتشارات پژوهشکده زبان و گویش.
- محمدبن عبدالله ابن بطوطه (۱۳۷۰). سفرنامه ابن بطوطه (چ ۱). تصحیح محمدعلی موحد. تهران: انتشارات سپهر نقش.
- نوحه‌خوان، سلطانتعلی (۱۴۰۰). ارکان البلاد و ساسته العباد (چ ۱). قم: نشر محبین.
- نیرومند، محمدباقر (۱۳۸۴). یادی از شوشتر (چ ۱). تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.